

МОМЕНТУМ И ИЗМЕНЕНИЕ НА БРОЯ И ВЪЗРАСТОВАТА СТРУКТУРА НА НАСЕЛЕНИЕТО В БЪЛГАРИЯ (1947–2009 г.)

Камелия Лилова¹

Разгледани са съвременни теоретични постановки за инерцията (потенциала за прираст) на населението, известна като „моментум“, които са използвани за изследване на промените в размера и структурата на населението на България по пол и възраст през периода 1947-2009 г. Моментумът на населението намалява непрекъснато от средата на миналия век, когато възрастовата структура е създавала потенциал за бъдещо нарастване на населението с 27%. В началото на 90-те години на миналия век, потенциалът за нарастване е изчерпан и се трансформира в нарастващ потенциал за бъдещо намаляване, който за 2009 г. е около 20%. Разлагането на моментума на стабилна и нестабилна компонента показва силна дестабилизация на възрастовата структура и силно стеснен режим на възпроизводство от 90-те години на миналия век. Изчисляването на повъзрастови моментуми показва наличие на специфични тенденции в отделните възрастови групи. Изследването на тенденциите на общия и повъзрастовите моментуми, в контекста на демографския преход, хвърля допълнителна светлина върху механизма на демографското остаряване у нас.

Ключови думи: население, възрастова структура, моментум на населението, инерция на населението, потенциал на прираст на населението

ДЕФИНИРАНЕ НА МОМЕНТУМА

„Инерция на прираста на населението“ или „инерция на населението“ (на англ. ез. „momentum of population growth“ или “population momentum“) представлява „изоставане“ на коефициента (темпа) на прираст на населението от неговия режим на възпроизводство². Инерцията се осъществява посредством възрастовата структура (Demeny & McNeil, 2003). Възрастовата

¹ Гл. ас. д-р Камелия Лилова – Институт за изследване на населението и човека – БАН
Адрес за контакти: clilova@yahoo.com

² „Режимът на възпроизводство“ на населението включва специфичните повъзрастови коефициенти за раждаемост (режима на раждаемост) и повъзрастовите коефициенти за смъртност (режима на смъртност).

структура на населението отразява историята (миналите режими) на неговата раждаемост и смъртност и поради това реагира със „закъснение“ на промените в двата процеса. Нейната пряка връзка с коефициента на прираст, от своя страна, води до „изоставане“ на този коефициент от режима на възпроизводство и появата на инерция.

Инерцията на населението като измерител на потенциала за растеж, заложен във възрастовата структура, е изследвана най-напред от Пол Винсент (Vincent, 1945), който я нарича „потенциал за прираст на населението“ (на англ. ез. „growth potentia“). През 1971 г. френският демограф Буржоа-Пиша развива концепция за инерцията на населението (на англ. ез. „inertia of a population“), основаваща се на аналогия с физичния закон за инерция (Bourgeois-Pichat, 1971: 240-244). Централно място в нея заема еквивалентното стабилно население. Той измерва инерционността на населението чрез „коефициент на инерция“ („inertia of a population“; англ. ез.), представляващ отношение между размерите на еквивалентното стабилно население и началното население. Кийфиц изследва инерционността на стабилно население при преход към стационарно състояние, която би възникнала вследствие на внезапно налагане на режим на заместваща раждаемост³ (Keyfitz, 1971). За нейното измерване той въвежда понятието „momentum“ (англ. ез.). Този термин се използва широко в съвременната демографска литература, когато се изследват инерционните свойства на населенията при различни условия на преход към стационарно състояние. Въпреки че на български език той може да се преведе като „инерция“ или „импулс“, ние го превеждаме буквално – като „моментум“, за да избегнем объркване с понятието „инерция“ на Буржоа-Пиша (свързано с прехода към стабилно състояние).

Редица изследователи в чужбина имат основни приноси в теоретичните и емпиричните изследвания на моментума (за стабилни и произволни населения): Keyfitz (1971, 1985); Potter, Wolowyna & Kulkami (1977); Cerone & Keane (1978); Mode, Busby, Jacobson & Pickens (1985); Preston (1986); Preston & Guilot (1997); Kim, Schoen & Sarma (1991); Kim & Schoen (1997); Schoen & Kim (1991, 1998); Schoen & Jonsson (2003); Goldstein (2002); Li & Tuljapurkar (1999); Knodel (1999); Espenshade, Olgiati & Levin (2011) и др. Йънг Ким и Роберт Шон са доказали наличието на линейна зависимост между моментума и основни измерители на остаряването (основаващи се на средна възраст на населението, относителен дял на населението под средната възраст на раждане (приблизително приета за 30 години) и относителен дял на населението на 65 и повече години – за текущото и крайното стационарно население). Това им дава основание да твърдят, че: 1) „моментумът на населението изразява остаряване на населението и обратно“; 2) „двете величини са отделни аспекти на едно и също демографско явление – промените в размера и възрастовата структура, съпътстващи промяната на коефициентите за раждаемост до равнището на заместване“ (Kim & Schoen, 1997: 427). Моментумът е изчисляван както за населението като цяло, така и за отделни негови възрастови групи – обикновено само за жените (Rowland, 1996; Kim, Schoen & Sarma, 1991 и др.).

³ Под „режим на заместваща раждаемост“ разбираме съвкупност от повъзrastови коефициенти за раждаемост, за които нето-коефициентът за възпроизводство на населението е равен на единица.